

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Ісмагілова Сергія Валерійовича

**«Шаріат в сунітській та шиїтській традиціях: компаративний аналіз»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
зі спеціальності 09.00.11 – релігієзнавство**

Дисертаційне дослідження С. В. Ісмагілова, представлене на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук, присвячене співставленню двох ключових напрямів ісламської традиції – сунізму та шиїзму – в контексті аналізу їх ставлення до шаріату. При цьому явище шаріату розглядається не лише як історичне, а і як системне, яке охоплює правові, практичні та теологічні аспекти. Згідно з авторським задумом, дослідження має на меті, зокрема, встановлення спільних і відмінних рис у віровченні та культовій практиці сунізму та шиїзму, і така постановка мети дозволяє відійти від звичного протиставлення сунітського та шиїтського напрямів в ісламі як таких, що перебувають у стані нездоланної світоглядної ворожнечі.

Релігієзнавчі дослідження ісламської традиції є дедалі більш актуальними не лише через те, що іслам на сьогодні розвивається найбільш динамічно серед світових релігій і може протягом найближчих десятиліть посісти перше місце за чисельністю вірних у світі. Однією з причин актуалізації ісламської проблематики є загострення політичних процесів у близькосхідних країнах, пов'язані зі збройними конфліктами, революціями, масовими вимушеними міграціями та іншими драматичними подіями. При цьому одним з важливих конфліктогенних чинників часто вважається протистояння сунітського та шиїтського напрямів в ісламі. Протистояння сунізму та шиїзму дійсно було одним з чинників протистояння в ісламському світі протягом класичного періоду розвитку ісламської цивілізації, і так само воно присутнє в сучасних конфліктах на Близькому Сході, зокрема, в Сирії, Ємені, Іраку та інших

держав, які пережили чи досі переживають досвід громадянської війни. Разом із тим, на прикладі військово-політичних коаліцій у сучасному ісламському світі можна помітити, що конфесійні розбіжності далеко не обов'язково є причиною для протистояння. Приміром, турецько-азербайджанська коаліція створена навколо спільних етнічних ознак, і об'єднує як шиїтів, так і сунітів. Коаліції Ірану з деякими арабськими країнами, які традиційно сповідують сунітський іслам, свідчать про можливість компромісів навіть без наявності етнічної спільності. Спроба глибше подивитися на конфесійний чинник у конфліктах всередині ісламського світу вимагає розуміння також власне сутності конфесійного поділу всередині ісламської традиції. При тому, що ісламознавча проблематика присутня в українському релігієзнавстві, варто уточнити, що частіше в фокус уваги дослідників потрапляють або історичні, або соціальні аспекти ісламу, тоді як системне дослідження ісламської теології, в тому числі – шиїтської, досі потребує більшої уваги української наукової спільноти. Саме заповнення відповідних лакун в українському релігієзнавстві є головним внеском дисертаційного дослідження С. В. Ісмагілова.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Перший розділ є історіографічним, присвячений світським і конфесійним дослідженням шаріату як цілісного феномену, а також окремих його складових. В другому розділі переважна увага приділена специфіці сунітського тлумачення шаріату, розглядається шаріат як інтегральна система, заснована на Корані, сунні пророка та раціональних методів виведення доктринальних положень у різних мазхабах. Третій розділ зосереджується на менш дослідженій в українській науці шиїтській інтерпретації шаріату, яка так само вважає його цілісним явищем, побудованим на інтерпретаціях Корану та інших джерел (зокрема – ахбарів, які автор, до певної міри, співвідносить із сунітськими хадісами). В четвертому розділі здійснено порівняльний аналіз деяких елементів віровчення, культової та позакультової практики сунізму й

шиїзму, з акцентом на те, що ключові відмінності між цими двома напрямками походять з кількох джерел: різних методів інтерпретації Корану, різних додаткових джерел, різних культурних обставин в регіонах виникнення сунітського та шиїтського напрямів. Разом із тим, автор позначає в останньому розділі, що сунітські та шиїтські богослови сьогодні нерідко намагаються шукати спільне в своїх традиціях, переосмислюючи їх в рамках ісламу як спільної традиції для сунізму й шиїзму. В якості прикладу наведено ситуацію в Україні, де сунітська й шиїтська спільноти мають нормальні стосунки, і за умови невеликої кількості послідовників шиїзму – в більшості міст шиїти відвідують молитовні зібрання сунітів, хоча поступово формуються також і власне шиїтські релігійні громади в містах зі значною присутністю вихідців з традиційно шиїтських країн. Слід сказати, що обрана логіка дослідження є виправданою, оскільки автор йде від загального огляду ставлення двох напрямів ісламу до шаріату в цілому – в бік розгляду специфічних елементів шаріату та їх інтерпретації різними напрямками у відповідності до загальної інтерпретації ними шаріату. Наявні в тексті історичні підрозділи, особливо стосовно шиїзму як менш дослідженого напрямку (хоча окремі аспекти шиїтського богослов'я вже ставали предметом досліджень, зокрема, Ю. В. Гамоцької, Н. О. Пророченко), є важливими, оскільки вводять в науковий дискурс поняття та джерела, в тому числі – класичні шиїтські богословські та правові тексти. Відповідно, можна говорити про логічність викладу, послідовність і завершеність дослідження.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, слід вказати й на певні його недоліки.

По-перше, автор транскрибує деякі спеціальні терміни з галузі ісламської теології та права в спосіб, який наразі не є домінуючим в українському ісламознавстві (приміром, «фікх», а не «фікг»). При цьому в тексті зустрічаються й альтернативні транскрипції, зокрема, термін «мазхаб» / «мазгаб». Оскільки дисертація претендує на те, щоб закласти рамку досліджень

шаріату в українському релігієзнавстві, автору варто було б більш прискіпливо ставитися до слововжитку, щоб водночас сприяти закріпленню певних стандартів написання специфічних термінів з ісламської теології та права, яких на сьогодні в українському релігієзнавстві бракує.

По-друге, достатньо докладно зупиняючись на історії сунітських та шіїтських релігійних об'єднань України у підрозділі 4.4., автор разом із тим не наводить кількісних показників діяльності відповідних організацій. Корисно було б також простежити динаміку змін у складі сунітських та шіїтських організацій України у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території держави з боку РФ. Це не є пріоритетом для дисертації з філософських наук, але дозволило б побачити актуальний зріз у співвідношенні масштабів сунітської та шіїтської спільнот України.

По-третє, логічно зупиняючись на двох ключових напрямках в ісламі як ключовому об'єкті дослідження, автор все ж міг би приділити увагу й іншим напрямкам, які існують сьогодні чи мали певний вплив у минулому. Зокрема, автор побіжно згадує про харіджитів (на сьогодні цей напрям представлено, приміром, в Омані та Лівії), але майже не торкається їхнього ставлення до шаріату, а також можливого впливу на сунітське вчення про шаріат. Деяко більша увага приділена містичним напрямкам в ісламі, які формально можуть відноситись до сунітської чи шіїтської гілки, але мають власні погляди на шаріат як частину духовного шляху. Можливо, таке розширення предметного поля буде доцільно зробити в подальших дослідженнях автора.

Зазначені недоліки не заперечують істотних переваг дисертаційного дослідження, його наукової новизни, актуальності, обґрунтованості тверджень та широкої ерудиції автора. Дисертація має безперечне теоретичне та практичне значення, деякі її положення вже впроваджувалися у викладання ісламознавства в українських навчальних закладах, а інші зможуть бути використані в майбутньому. Дослідницький підхід, що репрезентований в дисертації, є

важливим внеском в українське релігієзнавство. Автореферат дисертації адекватно відображає зміст дисертації, а також її висновки.

Завдання, що були сформульовані на початку роботи, виконані, мета дисертаційного дослідження досягнута. Положення, що виносяться на захист, мають безперечну наукову новизну та достатньо аргументовані. Основні ідеї дослідження та її головні висновки пройшли належну апробацію і репрезентовані в індивідуальній монографії «Макасидаш-Шаріа в сунітській та шіїтській традиціях: компаративний аналіз» та 19 інших публікаціях, 4 з яких є статтями у фахових виданнях України, 1 – у виданні, що індексується у наукометричній базі даних Scopus. Рівень, кількість публікацій та апробація результатів дослідження на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях відповідають чинним вимогам до кандидатських дисертацій.

Дисертаційне дослідження Ісмагілова Сергія Валерійовича «Шаріат в сунітській та шіїтській традиціях: компаративний аналіз», подане на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.11 – релігієзнавство, є оригінальним, обґрунтованим дослідженням, що виконане на належному теоретичному рівні, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 24 липня 2013 р. №567 (зі змінами), а її автор заслуговує присудження йому наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент
кандидат філософських наук,
викладач кафедри
всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Р. Х. Халіков

